

Kapetan fregate
mr MILOSAV SIMIĆ

Prilog marksističkom istraživanju rata

Proučavajući razvoj ljudskog društva i istražujući njegove pokretačke snage klasici marksizma nisu mogli zaobići ni fenomen rata. Marks je uviđao veliki značaj i potrebu za proučavanjem rata kao posebne društvene pojave, pre svega, sa stanovišta njegovog uticaja na razvoj ljudskog društva (na razvoj proizvodnih snaga, ekonomskih i političkih odnosa itd.), ali problematika rata nije bila u centru njegovog stvaralačkog opusa.

Za razliku od Marksa, Engels je problemu rata i vojske posvetio veću pažnju. U brojnim radovima o ratu i vojsci on je pokazao posebno interesovanje za analitički pristup konkretnim ratovima svoga vremena sa stanovišta istorijskog materijalizma.¹ Njegove analize konkretnih ratova, iako nemaju karakter sistemske i celovite generalizacije rata kao društvene pojave, ipak, daju dobar osnov da se polemološkom analizom dođe do nekih bitnih stavova o ratu sa stanovišta marksističke nauke. U tom radu Marks mu je davao značajne podsticaje.²

Lenjin se, takođe, bavio problematikom rata. Analizirajući imperijalizam, kao poslednji stadijum u razvoju kapitalizma i fenomen

¹ Engels je napisao nekoliko studija u kojima je analizirao najvažnije ratne sukobe svoga vremena, na primer, krimski rat (1853—1856), američki građanski rat (1861—1865), austrijsko-pruski rat (1866), rat u Italiji (1859), francusko-pruski rat (1870—1871), ustanak u Španiji (1873) itd.

² U pismu Engelsu, od 25. septembra 1857. godine, posle pročitano^g Engelsovog dela o vojsci, Marks, pored ostalog, kaže: »Istorija vojske očiglednije od svega potvrđuje pravilnost našeg gledišta o uzajamnoj povezanosti proizvodnih snaga i društvenih odnosa. Uopšte vojska je značajna za ekonomski razvoj. ... Ako nekad budeš imao vremena moraš razraditi tu stvar sa ove tačke gledišta«. (Engels, *Izabrana vojna dela*, »Vojno delo«, Beograd 1960, tom II, str. 662).

rata s aspekta neposrednog izvođenja socijalističke političke revolucije, polazeći pri tom od istorijsko-materijalističkog metoda Engelsovih i Meringovih stavova o ratu i klasične Klauzeviceve definicije rata, Lenjin je pokušao da dâ sistematsko određenje rata, a posebno njegove uloge u razvoju ljudskog društva.

Klasici marksizma nisu celovito izučili fenomen rata, njegove uzroke i ulogu u razvoju ljudskog društva. Neke stavove o ratu, kao o svojevrsnoj i veoma složenoj društvenoj pojavi, njegovim uzrocima i društvenoj funkciji iznosili su često marginalno, samo u kontekstu razmatranja drugih društvenih pojava. Zbog toga opšte zaključke i stavove o fenomenu rata sa stanovišta marksističke nauke i metodologije ne možemo izvoditi samo na osnovu pojedinih citata iz dela klasika marksizma, pa ni na osnovu detaljnije polemološke analize njihovih radova u kojima je ta problematika zahvaćena.

Marksističko proučavanje rata zahteva istraživanje društvenih osnova rata, njegovih uzroka i društvene funkcije na osnovu Marksovog istorijsko-materijalističkog i teorijsko-metodološkog pristupa u istraživanju ljudskog društva i njegovog razvoja. Samo takav pristup omogućava da se putem polemološke analize radova klasika marksizma dođe do marksističkog određenja fenomena rata, njegovih uzroka i uloge u razvoju ljudskog društva.

Proučavan primenom teorijsko-metodološkog pristupa, rat se iskazuje kao polikvalitetna i veoma složena društvena pojava, a da bi se shvatila njegova suština i što celovitije definisao njegov pojam neophodno je sagledati njegove najbitnije osobenosti i kvalitete.

Prvo, rat je svojevrsan odnos sukobljavanja velikih društvenih grupa (država, klasa, naroda, nacija itd.) zbog različitih (najčešće suprotnih i isključivih) interesa i političkih ciljeva.

Drugo, svojevrsnost sukoba velikih društvenih grupa u ratu izražena je pokušajima da se sukob razreši upotrebom oružane sile i protivnik u sukobu prisili da odustane (delimično ili potpuno) od svojih političkih i drugih ciljeva i prihvati ciljeve protivnika.

Treće, oružana borba, kao osnovni oblik upotrebe oružane sile u ratu predstavlja najbitnije obeležje rata i *diferenciju specifiku* rata u odnosu na sve ostale vrste sukobljavanja društvenih grupa. Dakle, bez oružane borbe nema rata, ali, istovremeno, samo čin »oružane borbe« ne predstavlja rat.

Četvrto, rat je nerazdvojno povezan sa politikom i političkim ciljevima. Klasno društvo je političko društvo u kojem se svi grupni (pa i pojedinačni) interesi zaodevaju u političko ruho i prikazuju kao opštedruštveni, a zatim formulišu kao državni i nacionalni politički ciljevi. U ostvarivanju tih ciljeva rat je jedno od sredstava politike,

pa mu politika i njeni ciljevi, u stvari, daju smisao. Odvojen od politike rat se ne može razumeti, jer je u tom slučaju nesvrshishodna i besmislena destruktivna aktivnost.

Polazeći od njegovih najbitnijih osobnosti, rat bismo mogli definisati (ne pretendujući da definicija potpuno obuhvati sve kvalitete tog društvenog fenomena) *kao sukob velikih društvenih grupa (u prvom redu država, naroda, nacija, društvenih klasa) u kojem one nastoje da upotrebom oružane sile, kroz oružanu borbu, poraze protivnika i na taj način obezbede ostvarenje svojih političkih i drugih ciljeva.*

Rat — fenomen klasnog društva

Na osnovu polemološke analize radova klasika marksizma, u kojima je problematika rata zahvaćena sa stanovišta Marksovog istorijsko-materijalističkog i teorijsko-metodološkog pristupa, može se zaključiti da su klasici marksizma rat shvatili kao istorijsko-klasnu pojavu. To znači da rat nije postojao oduvek, tj. od nastanka ljudskog društva (kako tvrde građanske teorije o ratu), i da neće večno pratiti njegov razvoj. *Rat se pojavio na onom stepenu razvoja ljudskog društva kada se ono počelo cepati na antagonistički suprotstavljene klase, tj. rat je pojava vezana za klasno društvo i njegovi uzroci se nalaze u protivrečnostima klasnog društva.* To znači da će rat nestati kad društveni razvoj ukine uzroke rata, odnosno kada bude prevladana klasna podjela ljudskog društva, ili kad rat više ne bude efikasno sredstvo za ostvarenje određenih klasnih interesa.

Engels je u svom poznatom delu *Anti-Diring* razmatrajući uzroke koji su doveli do primene sile u odnosima među ljudima, došao do dva važna zaključka: *prvo*, pre nego što je porobljavanje čoveka od strane drugog čoveka postalo moguće bilo je neophodno da u razvoju materijalne proizvodnje ljudi dostignu nivo na kojem su mogle nastupiti izvesne nejednakosti u raspodeli proizvedenih dobara, tj. na kojem je razvoj materijalne proizvodnje prevazišao minimum egzistencijalnih potreba ljudske radne snage; i *drugo*, privatna svojina je morala postojati, makar i u najprostijim oblicima, da bi mogla biti opljačkana, tj. da bi primenom sile mogla promeniti vlasnika.

Prema tome, sve dok razvoj materijalne proizvodnje ne dostigne onaj nivo na kojem je ljudska radna snaga u mogućnosti da proizvodi više nego što je potrebno za njeno izdržavanje i reprodukovanje na granici biološkog minimuma, ona nema svoju vrednost i nije moguće postojanje bilo kog oblika nejednakosti u raspodeli proizvedenih dobara. Tek na tom nivou razvoja materijalne proizvodnje pojavljuju se

višak proizvoda i nejednakost u raspodeli, kao i prvi začeci privatne svojine, a »ljudska radna snaga dobija svoju vrednost«. ³

U činjenici da je radna snaga dobila svoju vrednost nalaze se uzroci koji su doveli do potčinjavanja čoveka od strane drugog čoveka. Slobodni ljudi su pretvarani u robove i držani u porobljenom položaju pomoću sile, pa se na tom stepenu društvenog razvoja pojavljuje i rat kao svojevrsna forma primene sile. Rat, u stvari, postaje najpogodnije sredstvo za sticanje robovske radne snage (porobljavanjem slobodnih ljudi), širenje vlastitih teritorija na račun drugih ljudskih zajednica, za pljačku tuđih dobara itd.

Kada su stvorene mogućnosti za eksploataciju ljudske radne snage nastale su i veće potrebe za njom. »Ali raspoložive suvišne radne snage nije bilo u vlastitoj zajednici ni u savezu kome je ona pripadala. Nju je, međutim, davao rat«. ⁴ Dakle, nova radna snaga se morala tražiti izvan sopstvene gentilne zajednice, pa i sopstvenog saveza, a njeno »pribavljanje«, tj. porobljavanje drugih zajednica i pretvaranje slobodnih ljudi u robove, bilo je moguće samo putem rata. Drugim rečima, tek kada je porobljavanje čoveka od strane drugog čoveka dobilo ekonomski smisao, a prisvajanje nastalog viška rada postalo ekonomski interes nastajuće vladajuće klase, pojavio se i rat, kao svojevrsan oblik primene sile za ostvarenje tog klasnog interesa.

U vezi s ovim zaključkom nepohodno je razjasniti:

— *prvo*, kako objasniti i definisati sukobe između samoniklih primitivnih ljudskih zajednica, odnosno sukobe do kojih je dolazilo pre klasnog raslojavanja ljudskog društva. Arheologija i istorija su nedovosmisleno utvrdile postojanje sukoba koji su imali neka spoljna obeležja rata, odnosno oružane borbe. Objašnjenje tog fenomena je veoma važno, posebno zato što pomoću tih činjenica predstavnici građanskih teorija o ratu negiraju marksistički stav da je rat fenomen vezan za postojanje klasnog društva i da su mu uzroci u njegovim protivrečnostima, a pozivaju se i na neke stavove klasika marksizma u kojima su ti sukobi nazvani ratom;

— *drugo*, u dosadašnjoj istoriji ljudskog društva ratovi su najčešće vođeni između teritorijalno razgraničenih ljudskih zajednica (u prvom redu država, jer je država najvažniji oblik teritorijalnog organizovanja ljudskog društva). Na osnovu tih činjenica izvode se i zaključci da su uzroci rata u nejednakosti prirodnih uslova za materijalnu proizvodnju između teritorijalno razgraničenih ljudskih zajednica;

³ Engels F., *Anti-Diring*, »Kultura«, Beograd 1964, str. 219.

⁴ Isto, str. 219.

— *treće*, neophodno je utvrditi odnos između rata i politike, pa i same društvene suštine politike, jer postoje shvatanja i u okviru marksističke nauke da je politika fenomen koji će biti prisutan i kada bude prevladana klasna podela ljudskog društva.

Društvena suština sukoba u prvobitnoj zajednici

Tačno je da su klasici marksizma upotrebljavali termin *rat* i za sukobe do kojih je dolazilo između primitivnih samoniklih ljudskih zajednica. Međutim, to ne znači da su oni te sukobe izjednačavali sa ratom u klasnom društvu. Pošto su neke stavove o ratu iznosili samo u kontekstu razmatranja drugih društvenih pojava, pojmovno i terminološko određenje rata i njegovo razgraničenje od sukoba između primitivnih samoniklih ljudskih zajednica ostalo je nedovoljno izgrađeno. Stoga, u polemološkoj analizi stavova klasika marksizma o ratu, a posebno Engelsovih stavova, ne smemo na osnovu istovetnosti termina zaključiti da je rat bio prisutan u razvoju ljudskog društva i pre njegovog cepanja na društvene klase. Moramo poći od analize društvene suštine sukoba u prvobitnoj zajednici i od razlika između njih i rata u klasnom društvu, koje su i klasici marksizma isticali. Tek tada možemo zaključiti da su to potpuno različite društvene pojave i da je njihovo poistovećivanje nedozvoljeno i nemoguće.

U *Anti-Diringu* Engels kaže da je »rat bio isto toliko star koliko i jednovremeno postojanje nekoliko zajednica (ljudskih — M. S.) jednih pored drugih«. ⁵ Međutim, on uočava radikalnu razliku između sukoba u prvobitnoj zajednici i sukoba u vreme kada se ljudsko društvo počelo klasno raslojavati. »Rat koji je ranije (u prvobitnoj zajednici — M. S.) vođen samo za osvetu zbog nekog nasilja ili proširenja oblasti koja je postala nedovoljna« — kaže Engels — »vodi se sada (u vreme klasnog raslojavanja ljudskog društva — M. S.) prosto zbog pljačke, postaje stalna grana privređivanja.« ⁶

Ako to imamo na umu, a posebno Engelsove stavove prema teoriji sile, koje je izneo u *Anti-Diringu*, očito je da Engels nije izjednačavao sukobe u prvobitnoj zajednici sa ratom u klasnom društvu. Upotreba istog termina za te različite društvene pojave, koje su imale samo neke spoljne sličnosti, rezultat je terminološke neodređenosti.

⁵ Isto, str. 219.

⁶ Engels, F., *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, »Kultura«, Beograd 1967, str. 178.

Da bi se u potpunosti objasnila društvena suština sukoba u genitilnom društvu neophodno je potpunije sagledati društvene i prirodne uslove u kojima su živeli ljudi i prve samonikle ljudske zajednice pre klasne diferencijacije ljudskog društva.

»Onakvi kakvi na početku izlaze iz životinjskog carstva — u užem smislu — ljudi ulaze u istoriju upola još životinje, surovi, još nemoćni prema prirodnim silama, još neupoznati sa svojim vlastitim silama, otuda i siromašni kao životinje i jedva nešto produktivniji od njih.«⁷ Od tada, kroz period divljaštva, a donekle i u prvom stepenu varvarstva, čovekova egzistencija je najneposrednije zavisila od prirodnih plodova. Materijalna proizvodnja se na tom nivou društvenog razvoja, u suštini, svodila na prikupljanje plodova biljnog sveta, lov i ribolov, a bila je na granici biološkog minimuma. Da bi se sačuvala egzistencija, ukupna čovekova snaga (fizička i umna) bila je angažovana u borbi sa silama prirode koje on još nije poznavao i razumevao. U borbi za život čovek kao jedinka nije mogao opstati, pa se udruživao u ljudske zajednice. Osnov udruživanja bila je krvna veza, a svaka samonikla ljudska zajednica predstavljala je svet za sebe i bila je samodovoljna, dok su njeni članovi bili u potpunosti inkorporirani i identifikovani s njom.

Prve samonikle ljudske zajednice su bile samodovoljne i potpuno autarhične, pa zbog toga i potpuno isključive prema drugim, sličnim zajednicama. Na svaku drugu ljudsku zajednicu, s kojom su dolazile u dodir samo slučajno, gledale su kao na svojevrsnu prirodnu prepreku i silu koja ugrožava, ili može ugroziti egzistenciju sopstvene zajednice. Zbog toga su se slučajni susreti (namernih nije ni bilo) između samoniklih ljudskih zajednica pretvarali u sukobe koji su, po nekim svojim spoljnim obeležjima, imali karakteristike oružane borbe, mada su, po svojoj suštini, predstavljali čovekovu borbu za opstanak, slično borbi koju je vodio sa prirodnim nepogodama, divljim zverima itd.

Govoreći o pretpostavkama nastanka svojine, Marks kaže da »jedina prepreka na koju može naići zajednica (samonikla primitivna ljudska zajednica — M. S.) u svom odnosu prema prirodnim uvjetima proizvodnje — prema zemlji — kao prema svojim, jeste neka druga zajednica, koja već polaže pravo na te uvjete kao na svoje *anorgansko tijelo* (podvukao — M. S.). Rat je zato jedna od najprvobitnijih djelatnosti svake od ovih samoniklih zajednica, kako radi zadržavanja vlasništva, tako i radi njegovog stjecanja«.⁸

⁷ Engels, F., *Anti-Diring*, str. 217.

⁸ Marks, K., »*Temelji slobode*«, »Naprijed«, Zagreb 1974, str. 202.

Veoma je važno Marksovo objašnjenje prvobitnog značenja termina svojine, jer ga bitno razlikuje od termina svojine kao proizvodnog odnosa. Marks kaže da »vlasništvo, dakle, prvobitno ne znači ništa drugo nego čovjekovo odnošenje prema svojim prirodnim uvjetima proizvodnje kao prema uvjetima koji mu pripadaju, kao prema svojim vlastitim, kao prema uvjetima pretpostavljenim s njegovim vlastitim postojanjem i odnošenje prema onima kao prema prirodnim pretpostavkama sebe samog koje, tako reći, čine *samo njegovo produženo tijelo* (podvukao — M. S.). On se zapravo ne odnosi prema svojim uvjetima proizvodnje; nego on postoji dvostruko, kako subjektivno kao on sam, tako i objektivno u tim prirodnim anorganskim uvjetima svoje egzistencije«. ⁹

Pod terminom »vlasništvo« u svom prvobitnom značenju Marks podrazumeva neophodne prirodne uslove čovekove egzistencije, njegovo anorgansko telo i njegovo objektivno postojanje u tim prirodnim, anorganskim uslovima svoje egzistencije. Prema tome, i sukobi do kojih je dolazilo između samoniklih primitivnih ljudskih zajednica, radi zadržavanja ili sticanja vlasništva, u suštini, predstavljaju borbu za sopstveni opstanak i obezbeđenje neophodnih prirodnih uslova sopstvene egzistencije.

Sukobi su u to vreme imali karakteristike oružane borbe samo po nekim spoljnim obeležjima, mada i to može biti sporno, jer još nisu odvajana oruđa za proizvodnju od oružja za borbu. Koplje, sekira, strela i luk bili su prevashodno oruđa za proizvodnju, a ne oružja za borbu. Zbog toga se i može reći da su ti sukobi samo po nekim spoljnim obeležjima imali osobenosti oružane borbe, ali ne i bitna obeležja rata i to iz sledećih razloga: *prvo*, ne može se govoriti o postojanju sukoba zbog političkih i drugih interesa među samoniklim ljudskim zajednicama pošto između njih nije postojao nikakav odnos sve do slučajnog susreta; *drugo*, borba u slučajnim susretima vođena je oruđima za proizvodnju (koplje, sekira, strela i luk su od oruđa za proizvodnju izuzetno pretvarani u oružje za borbu), a ne za tu svrhu stvarnim sredstvima — oružjem; *treće*, borbu su vodili svi sposobni članovi zajednice, a ne posebno obučene grupe ljudi; i *četvrto*, cilj borbe nije bio potčinjavanje jedne ljudske zajednice od strane druge već njeno uništenje ili bar proterivanje sa teritorije na kojoj je došlo do sukoba.

Prema tome, nameće se zaključak *da je rat* (shvaćen u svom pravom i potpunom značenju) *društvena pojava nastala na onom stepenu društvenog razvoja i razvoja materijalne proizvodnje na kojem je ljudska radna snaga bila u mogućnosti da proizvodi više od minimal-*

⁹ Isto, str. 203.

nih potreba za svoju egzistenciju, tj. na kojem se pojavljuje višak rada i nejednakost u raspodeli proizvedenih dobara, a na toj osnovi se stvaraju prvi oblici privatne svojine i dolazi do klasnog raslojavanja prvobitne zajednice.

Teritorijalizacija ljudskih zajednica i rat

U dosadašnjoj istoriji ljudskog društva najveći broj oružanih sukoba vođen je između teritorijalno organizovanih ljudskih zajednica, u prvom redu država. Neposredni uzroci rata u tim sukobima nisu bili klasni interesi i klasne protivrečnosti najčešće, naroda, nacija ili država i suprotnosti tih interesa. Zatim, između teritorija na kojima žive teritorijalizovane društvene zajednice, tj. između teritorija država, postoje određene razlike (često i veoma značajne) u prirodnim pogodnostima za materijalnu proizvodnju, iako se razvojem sredstava za proizvodnju i menjanjem prirodnih uslova te pogodnosti pomeraju s jedne na drugu teritoriju.

Postavlja se pitanje, na osnovu ovih činjenica, da li teritorijalizacija ljudskih zajednica, zbog značajnih razlika u prirodnim uslovima za materijalnu proizvodnju između pojedinih teritorija, dovodi do suprotnosti koje postaju uzrok ratnih sukoba između njih.

U traženju odgovora na to pitanje neophodno je razmotriti sledeće: *prvo*, kakav je odnos između procesa teritorijalizacije i procesa klasne podele primitivnih ljudskih zajednica; i *drugo*, da li je sukob interesa između teritorijalizovanih ljudskih zajednica nastajao zbog razlika u prirodnim uslovima za materijalnu proizvodnju na pojedinim teritorijama ili zbog težnje vladajuće klase da preko raznih oblika zemljišne rente prisvoji višak rada.

Proces teritorijalizacije primitivnih ljudskih zajednica i proces njihove klasne podele odvijali su se istovremeno, a bili su uslovljeni prvom velikom društvenom podelom rada (zemljoradnja i stočarstvo) koje je dovelo do značajnog povećanja produktivnosti ljudskog rada a time i do nastanka viška rada. Borba za prisvajanje i raspolaganje društvenim viškom rada dovela je do klasnog raslojavanja prvobitne zajednice. Istovremeno, prva velika društvena podela rada uzrokovala je i proces teritorijalizacije ljudskih zajednica, jer je bavljenje zemljoradnjom i stočarstvom vezivalo proizvodnju, bar za određeni vremenski period, za jednu teritoriju. Prve teritorijalizovane ljudske zajednice su tražile prostore koji su, sa stanovišta njihovog dotadašnjeg poznavanja tih grana proizvodnje i sa stanovišta

poznavanja teritorije na kojoj su do tada živeli, pružali najbolje uslove, a to je bilo moguće jer nije postojao problem prenaseljenosti.

Proces teritorijalizacije ljudskih zajednica i proces nastajanja klasnog društva odvijali su se istovremeno, pa se suprotnosti između teritorijalizovanih ljudskih zajednica, zbog nejednakih prirodnih uslova za obavljanje materijalne proizvodnje, ne mogu odvajati od protivrečnosti klasnog društva i izolovano razmatrati iz sledećih razloga: *prvo*, ta dva procesa su se odvijala istovremeno, pa nam je nepoznato kakve bi suprotnosti nastale između teritorijalizovanih ljudskih zajednica u kojima nije započeta, ili je prevladana klasna podela; i *drugo*, borba za prisvajanje društvenog viška rada, pored toga što je dovela do klasne podele ljudskog društva i svih suprotnosti koje na toj podeli nastaju unutar jednog (teritorijalizovanog) društva, dovela je i do suprotnosti i sukoba između teritorijalizovanih društava.

U uslovima postojanja klasnog društva borba za prisvajanje teritorija koje na datom stepenu razvoja proizvodnih snaga pružaju najpogodnije prirodne uslove za materijalnu proizvodnju je borba za prisvajanje društvenog viška rada pomoću ekstra profita i zemljišne rente. To što se pravi uzrok sukoba između teritorijalizovanih društava transformiše u sukobe međunacionalnih ili međudržavnih interesa ne može poreći njihovu klasnu suštinu, jer su i nacija i država produkti klasnog društva. U klasnom društvu svaki interes vladajuće klase (pa i interes dela te klase) ideološkim i političkim mistifikacijama dobija privid interesa cele nacije ili države, pa i borba vladajuće klase pojedinih teritorijalizovanih društava za što veći deo viška društvenog rada dobija privid borbe za ostvarenje »vitalnih« nacionalnih i državnih interesa.

Društvena uloga rata

Rat je permanentno prisutan u razvoju ljudskog društva od nastanka klasnog društva do danas. Prema podacima jedne grupe švajcarskih naučnika, u svetu je u toku poslednjih 5.500 godina (od nastanka prvih država) bilo 14.513 oružanih sukoba, u kojima je stradalo preko 3,5 milijarde ljudi uz neprocenjiva materijalna razaranja.¹⁰ Tako veliki broj ratova (u proseku 2,5 godišnje) i ogromne ljudske žrtve i materijalna razaranja jasno govore o velikom uticaju ove društvene pojave na razvoj ljudskog društva. Ratovi su bitno uticali na sve njegove tokove, a za neke narode su imali i sud-

¹⁰ B. C. Urlanis, *Vojni i narodnoe naselenie Evropi*, »Socijalno-ekonomičeskaja literatura«, Moskva 1960, str. 439.

bonosan značaj. Zbog toga su rat i njegova uloga i značaj u ljudskoj istoriji bili predmet neprekidnog interesovanja filozofske i naučne misli.

Marksistička misao je problem društvene uloge rata posvetila značajnu pažnju. Međutim, razumevanje marksističkih stavova o društvenoj ulozi rata pretpostavlja razumevanje fenomena politike, njene društvene uloge i odnosa rata i politike.

Marksistička nauka pod politikom podrazumeva sferu čovekovog društvenog otuđenja, tj. politika je oblast društvenog života u kojoj nad ljudima vlada od njih otuđena sila, »o kojoj oni ne znaju ni otkud potiče ni kuda vodi«¹¹ i koju ne mogu efikasno kontrolisati. U uslovima nastanka društvenih antagonističkih klasa održavanje celokupnosti društvene zajednice, tj. održavanje društvenog poretka, i vođenje opštih društvenih poslova postaju funkcija i monopol posebne društvene organizacije — države, koja se odvaja od društva i postaje, kao spoljna sila, formalni nosilac njegovih zajedničkih interesa i funkcija. Država se oformila kao društvena institucija koja obezbeđuje vladajućoj klasi da silom potčinjava potlačenu klasu i usmerava društveni razvoj shodno svojim klasnim interesima i kao sredstvo pomoću kojeg se (opet silom) obezbeđuje celokupnost društvene zajednice u uslovima njene pocepanosti na antagonističke klase.

Zbog toga je osnovni sadržaj politike borba za osvajanje državne vlasti ili za obezbeđenje značajnijeg uticaja na nju, tj. borba za sticanje društvene moći i sile, pomoću kojih se društveni razvoj usmerava u pravcu optimalnog ostvarenja klasnih interesa.

Prema tome, politika kao prinudni monopol javne vlasti na predstavljanje opštedruštvenih interesa i kao borba za osvajanje te vlasti ili uticaja na nju »nastaje na onom stepenu istorijskog razvitka kada razvitak proizvodnih snaga i stihijski nastala podela rada dovode do cepanja društva na antagonističke klase, na eksploatatore i eksploatisane.¹² Dakle, politika je proizvod i izraz klasnih suprotnosti i sukoba sadržana u borbi za osvajanje vlasti ili za uticaj na javnu vlast, tj. u borbi za osvajanje privilegija i prava na opšte regulisanje društvenih procesa.

Marks i Engels konstatuju »da sve borbe u državi, borba između demokratije, aristokratije i monarhije, borba za izborno pravo itd., nisu ništa drugo do iluzorne forme u kojima se vode stvarne uzajamne borbe između različitih klasa... a otuda sledi dalje da svaka klasa koja teži vladavini, čak i kad njena vladavina, kao što

¹¹ K. Marks, F. Eegels: *Nemačka ideologija*, »Rad«, Beograd 1963, str. 39.

¹² N. Pašić: *Klase i politika*, »Rad«, Beograd 1963, str. 39.

je slučaj kod proletarijata, donosi sobom ukidanje i prevazilaženje svekoliike stare društvene forme i svake vladavine uopšte, mora pre svega za sebe osvojiti političku vlast, da bi opet svoj interes prikazala kao opšti, na što je ona primorana u prvom trenutku.«¹³

Marksističko shvatanje politike, kao proizvoda i posledice podele ljudskog društva na klase i na toj osnovi nastalih klasnih protivrečnosti, potvrđuje i sledeća misao iz *Manifesta komunističke partije*: ... »kad u toku razvitka budu iščezle klasne razlike i cela proizvodnja bude koncentrisana u rukama udruženih individuuma, javna vlast izgubiće politički karakter«.¹⁴

Međutim, u našoj političkoj nauci ima stavova koji fenomen politike shvataju mnogo šire, kao svako (i nenasilno) usmeravanje društvenog razvoja i regulisanje opštih društvenih poslova. U kontekstu takvog shvatanja nalaze se i konstatacije da se s procesom prevladavanja klasne podeljenosti ljudskog društva i odumiranje države proširuje sfera politike. S tog stanovišta se može tvrditi da sa prevladavanjem klasnih protivrečnosti i odumiranjem države »odumire politika kao prinudni monopol javne vlasti na predstavljanje opštedruštvenih interesa i kao borba za vlast i uticaj na nju, a proširuje se sfera političkog tima što sve razgranatiji mehanizam proizvođačkog i društvenog samoupravljanja stvara mogućnost da se različiti interesi koji niču iz postojećih socijalističkih odnosa i društvene strukture, neposredno izraze i uzmu učešća u političkom odlučivanju u procesu usklađivanja užih i širih društvenih potreba i u formulisanju opšte politike«.¹⁵

Iz takvog širokog shvatanja politike proizlaze brojni teorijski i praktični problemi koji još uvek nisu objašnjeni, a jedan od fundamentalnih je postojanje kvalitativne razlike između politike, kao sile osamostaljene i otuđene od društva, pomoću koje vladajuća klasa usmerava društveni razvoj shodno svojim klasnim interesima i politike pomoću koje se usmerava društveni razvoj i usklađuju pojedinačni i opšti interesi neposrednim dogovaranjem i sporazumevanjem slobodno udruženih individuuma.

Sa praksom prevladavanja klasne podele i klasnih protivrečnosti i odumiranjem države teče i proces odumiranja politike kao monopola javne vlasti i kao sile otuđene i osamostaljene od društva. Politika sve više prestaje da bude vladanje nad ljudima i sve više postaje upravljanje stvarima. Očito je, dakle, da to vodi nastajanju

¹³ K. Marks, F. Engels, *Nemačka ideologija*, tom I, »Kultura«, Beograd 1964, str. 31—32.

¹⁴ K. Marks, F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, »Kultura«, Beograd 1949, str. 33.

¹⁵ N. Pašić, *isto*, str. 45—46.

jednog novog društvenog fenomena, nepoznatog u istoriji klasnog društva. Usmeravanje društvenog razvoja i usklađivanje pojedinačnih i opštih interesa neposrednim dogovaranjem i sprazumevanjem slobodno udruženih individuuma kvalitativno je različita pojava od politike u klasnom društvu. Ako bi se i taj novi društveni fenomen nazvao politika (što se često i čini), bila bi to upotreba starog termina za sasvim novu i kvalitativno različitu pojavu.

Međutim, klasici marksizma su uvideli da politika, kao otuđena i osamostaljena sila, pored služenja vladajućoj klasi za očuvanje postojećih odnosa proizvodnje, može biti i sredstvo progresivnog usmeravanja tih odnosa. Takvu društvenu ulogu politike klasici marksizma su posebno isticali u svojim radovima posle 1848. godine, kada su na osnovu razvoja i rezultata dotadašnje borbe proletarijata uvideli da proletarijat jedino političkom borbom i političkim sredstvima može srušiti vlast buržoazije, uspostaviti svoju vlast i stvoriti neophodne uslove za ukidanje svih oblika otuđenja čoveka. Zbog toga su u *Manifestu komunističke partije* insistirali na političkom organizovanju i na političkoj borbi proletarijata. U svim kasnijim njihovim radovima o stvaranju i delovanju radničkog pokreta stalno je prisutna misao da se radnička klasa može uspešno boriti protiv organizovane vlasti buržoazije »samo ako se organizuje u posebnu političku partiju, koja stoji nasuprot svim starim partijama koje su stvorene od imućnih klasa. Ovo organizovanje proletarijata u političku partiju potrebno je radi toga da bi se obezbedila pobeda socijalne revolucije i njen krajnji cilj — uništenje klasa«. ¹⁶ Međutim, za klasičke marksizma politička borba proletarijata i osvajanje političke vlasti nisu cilj već samo sredstvo koje treba da obezbedi neophodne uslove za konačno oslobođenje radničke klase i ukidanje svih oblika porobljavanja čoveka, pa i same politike kao sredstva vladanja ljudima.

Razjašnjavanju odnosa rata i politike veoma je doprineo nemački teoretičar Karl fon Klauzevic. Proučavajući fenomen rata, on je zaključio da »rat nije ništa drugo do državna politika produžena drugim sredstvima«. ¹⁷ To znači da je rat nerazdvojno povezan sa politikom, da se njegovi uzroci nalaze u politici i njenim ciljevima i da osnova obeležja ratu daje politika koja ga je i uzrokovala.

Klauzevic je uočio povezanost rata i politike, ali, ograničen svojim idealističkim shvatanjem sveta, nije mogao shvatiti društvenu suštinu politike, pa, prema tome, ni društvenu ulogu rata. Tek je marksistička naučna misao, zasnovana na dijalektičko-materijalistič-

¹⁶ K. Marks, *Statut međunarodnog radničkog udruženja*, K. Marks, F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, str. 362.

¹⁷ Klauzevic: *O ratu*, »Vojno delo«, Beograd 1951, str. 35.

kom shvatanju sveta, dala odlučujući doprinos naučnom shvatanju društvene suštine politike i rata i njihove uloge u razvoju ljudskog društva.

Klasici marksizma su uočili veliki značaj tog Klauzevicevog otkrića za proučavanje fenomena rata. Lenjin je posebno naglašavao da su marksisti s pravom »smatrali ovu postavku teorijskom osnovom pogleda na značenje svakog rata«. ¹⁸ Na pitanje kako da se nađe i odredi suština i društvena uloga konkretnog rata, Lenjin je odgovorio: »Treba izučiti politiku pred rat, politiku koja vodi i koja je dovela do rata«. ¹⁹

Dakle, da bi se odredili uzroci, karakter i društvena uloga nekog konkretnog rata treba prethodno utvrditi osnovna obeležja politike (ciljeve i društvene snage koje tu politiku nose) koja je do njega dovela. Takav pristup u proučavanju rata koristili su i klasici marksizma, ali su, tom problemu prilazili, prevashodno, sa stanovišta aktuelnih potreba izgrađivanja i obrađivanja stavova radničke klase i radničkog pokreta prema konkretnim ratovima njihove epohe (da li radnička klasa treba da podržava ili da se bori protiv konkretnog rata).

Marks i Engels su, s tog stanovišta ratove delili na *napadačke* i *odbrambene*. Te termine, i pored toga što izražavaju vojnostrategijski aspekt rata, klasici marksizma su upotrebljavali da bi izrazili njegovo društveno-političko značenje. Zbog toga za njih pri određivanju osnovnih karakteristika konkretnog rata, nije bilo odlučujuće ko je započeo borbena dejstva, kakve su borbene operacije (napadačke ili odbrambene) i na čijoj se teritoriji borbena dejstva vode, već ko vodi rat, kakvi su njegovi ciljevi i kakav je njegov uticaj na tokove društvenog razvoja. Oni su dozvoljavali mogućnost promene karaktera rata, tj. rat je mogao otpočeti kao odbrambeni a završiti se kao napadački, što je zavisilo do toga da li je promenjen cilj rata. Kao tipičan primer navodili su slučaj francusko-pruskog rata (1870—1871), koji se iz odbrambenog pretvorio u napadački, tj. iz rata za ujedinjenje Nemačke u reakcionarni rat protiv francuskog naroda i prve proleterske revolucije — Pariske komune.

Lenjin je u određivanju karaktera i društvene uloge rata imao isto načelno stanovište kao Marks i Engels. Međutim, on je izgradio i kriterijum za klasifikaciju ratova na *pravedne* i *nepravedne*. Taj kriterijum je imao tri bitna elementa: *prvo*, koja društvena klasa vodi rat i kakva je njena istorijska uloga u razvoju ljudskog društva; *drugo*, šta karakteriše politiku društvenih snaga koje su povele rat i kakvi su im ratni ciljevi; i *treće*, kakve su svetsko-istorijske

¹⁸ Lenjin: *Vojna dela*, »Vojnoizdavački zavod«, Beograd 1951, str. 35.

¹⁹ *Isto*, str. 182.

posledice rata, posebno sa stanovišta borbe radničke klase za pobedu socijalizma.

Marks, Engels i Lenjin su imali iste polazne osnove u oceni društvene uloge rata. Oni su, u principu, bili protiv rata i smatrali su da se proletarijat mora boriti za mir, jer je rat, po pravilu, ozbiljna prepreka progresivnom razvoju ljudskog društva. Međutim, to ne znači da su bili i protiv svakog rata. Uvideli su da u klasnom društvu postoje i takve prepreke u progresivnom razvoju koje u datim uslovima progresivne društvene snage mogu savladati samo silom, jer staro ne želi dobrovoljno da nestane i ustupi mesto novom i progresivnom, a sila u određenim istorijskim uslovima može biti manifestovana i oružanim nasiljem. U takvim slučajevima rat je sredstvo progresivnog razvoja društva, jer se njime razrešavaju protivurečnosti klasnog društva koje su sprečavale progresivni razvoj. Protiv vođenja takvih ratova klasici marksizma nisu zauzimali negativan stav, već su ih smatrali neizbežnim i opravdanim. Polazeći od klasne suštine rata, oni su bili svesni da se u određenim istorijskim uslovima klasna borba mora ispoljavati i kroz rat. Zbog toga su smatrali da je jedan od najbitnijih zadataka proletarijata, posebno, njegove avangarde da shvati uzročno-posledične veze između klasne borbe i rata, da pronikne u društvenu bit svakog konkretnog rata i sagleda njegovu društvenu ulogu, pa da na osnovu toga zauzme određeni stav prema konkretnom ratu.

Međutim, nenaučno je stavove klasika marksizma dogmatski shvatiti i nedijalektički primenjivati u drugačijim društveno-istorijskim uslovima. Društveno-ekonomski razvoj ljudskog društva od početka ovog veka do danas bio je izuzetno brz, naročito posle drugog svetskog rata. On je promenio društveno-istorijske uslove u kojima se odvija klasna borba, pa samim tim i društvene oblike kroz koje se ona ispoljava i sredstva pomoću kojih se vodi.

Došlo je do značajnih promena u odnosu društvenih snaga u svetu, i to u korist snaga socijalizma, mira i progressa. Odnos snaga je postao takav da se rat sve manje čini »neizbežnim nužnim zlom« u savladavanju prepreka na putu progresivnog razvoja ljudskog društva, a razvoj proizvodnih snaga je korenito promenio bitna obeležja rata. Te promene su posebno sadržane u ogromnom uvećanju destruktivne moći oružane borbe. Te činjenice su značajno uticale na promenu mesta i uloge rata kao sredstva politike, posebno u pogledu njegove podobnosti i celishodnosti za rešavanje određenih društvenih protivurečnosti.

Promene u bitnim obeležjima rata su posebno značajne kad se sagledavaju sa stanovišta mogućih svetsko-istorijskih posledica rata

u savremenim uslovima. Tu činjenicu je posebno naglašavao E. Kardelj. U svom radu *Socijalizam i rat* on konstatuje da uporedo sa svim promenama do kojih je doveo savremeni društveni razvoj i koje su bitno uticale na kvantitativne promene u odnosu društvenih snaga u korist snaga mira i progressa »u svetu se pojavio još jedan faktor koji dejstvuje u istom pravcu, a to je revolucionarni napredak u nauci i tehnici, koji je iz temelja izmenio svu strategiju i taktiku eventualnog svetskog rata. Nova, strahovito razorna ratna tehnika, koncentrisana i raspoređena na dva pola dominantne svetske suprotnosti, uspostavila je specifičnu ravnotežu između materijalnih snaga oba pola. Ravnoteža se sastoji u tome da razorna snaga eventualnog budućeg svetskog rata čini da i pobeda i poraz donose gotovo jednake materijalne i društveno-političke posledice. Time, u izvesnom smislu sama ratna tehnika postaje prepreka ratu. Ona predstavlja takvu opasnost razaranja sveta da niko, makar raspolagao velikom snagom neće tako lako naći za sebe računicu u novom svetskom ratu. Izgleda da se istorija potrudila da i na tom području uskladi subjektivne težnje i stepen društvene svesti sa materijalnim uslovima ostavljajući sve manje mesta subjektivnim odlukama u toj oblasti«. ²⁰

Polazeći od osnovnih obeležja savremenog društvenog razvoja i savremenih međunarodnih uslova (a istovremeno ostavljajući van razmatranja problematiku građanskog unutrašnjeg rata i revolucije i kontrarevolucije oružanim putem) ²¹ možemo konstatovati da je u savremenoj epohi zbog agresivne uloge, opravdana upotreba oružanog nasilja samo u nacionalnooslobodilačkim i odbrambenim ratovima.

Nacionalnooslobodilački rat je vrsta međunarodnog rata u kom nacionalno porobljen narod (ili narodi) nastoji da upotrebom oružane sile sruši vlast osvajača i okupatora, izbori nacionalno oslobođenje i ponovo uspostavi političku nezavisnost i samostalnost. Dakle, svakom nacionalnooslobodilačkom ratu je prethodio (u bližoj ili daljoj

²⁰ E. Kardelj: *Nacija i međunarodni odnosi*, BIGZ, Beograd, 1975, str. 190.

²¹ Građanski (unutrašnji) rat je oružani sukob u kojem su zaraćene strane društvene grupe (najčešće društvene klase) unutar jedne države. Osnovni ratni ciljevi zaraćenih strana su osvajanje ili očuvanje političke vlasti. Unutrašnji rat, po pravilu, započinje kao *revolucija*, kada progresivna društvena klasa i druge progresivne društvene snage upotrebljavaju oružanu silu da bi izvršile progresivne društvene promene, ili kao *kontrarevolucija*, kada reakcionarne društvene snage pokušavaju da oružanom silom povrate izgubljenu vladajuću društvenu poziciju i političku vlast. Izuzeci od ovog pravila su mogući. Istorija priznaje primere građanskih ratova koji su prevashodno predstavljali borbu za vlast između različitih struktura jedne društvene klase.

Građanski rat nije zabranjen Poveljom OUN jer je po odredbama same Povelje pravo svakog naroda da sam odlučuje o putevima sopstvenog razvoja i načinu njegovog usmeravanja. Da li će se društvene promene vršiti mirnim ili nasilnim sredstvima zavisi od društvenih uslova i od ocene društvenih i političkih snaga u svakoj pojedinoj zemlji.

prošlosti) agresivni rat koji je doveo do nacionalnog porobljavanja i gubljenja političke nezavisnosti i samostalnosti jednog ili više naroda. Pošto je pravo svakog naroda da sam odlučuje o sopstvenoj sudbini garantovano i Poveljom Organizacije ujedinjenih nacija, njegovo legitimno pravo je i da upotrebom oružane sile (posebno kad druge mogućnosti ne postoje) ponovo izbori nacionalnu slobodu i uspostavi političku nezavisnost i samostalnost. Nacionalnooslobodilački rat je po svojoj suštini antinasilje. On je odgovor oružanom silom na već upotrebljenu agresivnu oružanu silu koja je i dovela do nacionalnog porobljavanja.

Odbrambeni rat je rat u kojem jedna država (ili grupa država) koristi svoju vojnu silu i čitav odbrambeni potencijal radi odbrane vitalnih interesa (slobode, nezavisnosti i teritorijalnog integriteta) koji su neposredno ugroženi od strane druge države (ili grupe država) koja vodi osvajajući (agresivni) rat. Prema tome, odbrambeni rat nije sredstvo politike sa pozicije sile, već sredstvo zaštite od agresivne sile i, istovremeno, sredstvo za sprečavanje primene agresivne sile u međunarodnim odnosima. On je odgovor oružanom silom na već upotrebljeno oružano nasilje sa agresivnim ciljem, tj. odbrambenom ratu uvek prethodi agresija. Zbog toga je odbrambeni rat, kao i nacionalnooslobodilački, po svojoj suštini antinasilje. On je Poveljom OUN dozvoljen i predstavlja izraz prava svake države na individualnu i kolektivnu samoodbranu.

Prema tome, nacionalnooslobodilački i odbrambeni ratovi su pravedni, jer predstavljaju legitimno sredstvo za ostvarivanje nacionalnog oslobođenja svih porobljenih naroda ili odbranu nacionalne slobode, nezavisnosti i teritorijalnog integriteta kada su ti vitalni interesi neposredno ugroženi agresivnim ratom. Istovremeno, njihova društvena uloga je progresivna, jer služi nacionalnom oslobođenju i očuvanju nacionalne slobode — bitnoj i neophodnoj dimenziji čovekovog oslobođenja.

Svi drugi oblici upotrebe oružanog nasilja u savremenim međunarodnim odnosima su nedozvoljeni i nepravedni, a sa stanovišta progresivnog razvoja ljudskog društva imaju negativne posledice. Zbog toga su neprihvatljive sve teorije i shvatanja koja svesno ili nesvesno mešaju međunarodni rat s revolucijom, a iz kojih proizlazi stav da bi svaki rat koji bi socijalističke zamlje vodile protiv drugih zemalja bio revolucionaran — dakle pravedan i progresivan. »Do kraja razvijanja ta bi nas teorija dovela samo do opravdanja specifičnog oblika savremenog »bonapartizma«, tj. do brkanja osvajачkog i revolucionarnog rata«. ²²

²² E. Kardelj: *isto*, str. 216.